

МАС-МЕДІА В КУЛЬТУРІ НОВОГО ЧАСУ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті досліджується феномен мас-медіа в культурі Нового часу та аналізуються зв'язки між змінами способів комунікації та суспільно-політичним життям людства.

Вступ

Швидкість нагромадження людством інформації про себе і про світ залежить від видів мас-медіа, які доступні суспільству в певний час. Після винайдення друкарського верстата Гутенбергом у Європі значно зросла кількість друкованих книг, які були значно дешевшими рукопису на пергаменті, і це вперше в історії давало можливість широко розповсюджувати набуті людством знання. Саме винайдення книгодрукування В. Кулик називає подією, яка започаткувала медійну трансформацію культури й суспільства [1, с. 87].

Винайдення книгодрукування стало справжнім переворотом у сфері поширення наукових знань і обміну ними, створило умови для появи ідей Просвітництва. Саме вони допомагають формувати новий світогляд, нову суспільну свідомість, що вплинуло в кінцевому результаті на трансформацію суспільства з аграрного в індустріальне. Виробнича, культурна, соціально-політична діяльність зосереджується у містах, утверджуються буржуазні суспільні відносини.

Економічний, політичний та ідеологічно-культурний аспекти діяльності мас-медіа нерозривно зв'язані між собою. Способи творення, передавання та сприймання символічних форм, які передаються мас-медіа, відбуваються водночас та у взаємозв'язку з поширенням промислового капіталізму та формуванням національної держави. Взаємодія цих процесів відіграла ключову роль у формуванні буржуазного суспільства в Європі та культури Модерну.

Новий час породив активних діяльних людей, девізом яких стало перетворення всіх сфер буття. Розпочинається етап становлення нової людини, яка будує світ відповідно до своїх потреб, і, відповідно, новий етап розвитку суспільства, яке будується на раціоналістичних засадах.

Аналіз досліджень і публікацій

У дослідженні мас-медіа виділяються два напрями: культурологічний та критичний, але єднає їх те, що ці підходи вбачають визначальну роль медіа у формуванні культури і те, що сама культура, у свою чергу, має вирішальний вплив на формування поглядів людей на світ, на себе, на пошуки шляхів перетворення соціального світу. Процеси модернізації, які започаткував промисловий переворот, призводять і до змін у соціальній сфері, і в сфері духовного життя людства. М. Маклюен розглядає комунікаційні технології як вирішальний фактор утвердження ліберально-демократичної системи цінностей. Він стверджує, що тільки в мовах масового поширення друкованого слова стає можливою і приватна власність, і демократизація суспільства на основі виборчого права, а також формується індивіду-

алізм західного суспільства, його атомізована людська індивідуальність [2, 3].

Зміни, які відбуваються у суспільстві у зв'язку з появою нових мас-медіа, досліджуються у працях К.-О. Апеля, Д. Белла, П. Бергера, П. Бурдьє, Ю. Габермаса, Е. Дюркгейма, М. Кастельса, Ж. А. Кондорсе, В. Кулика, Ч. Кулі, К. Леві-Строса, Н. Лумана, А.-Ж. Мартена, І. Масуди, Г. Мейна, Е. Тоффлера, А. Турена, Ф. Уєбстера, Л. Февра, К. Ясперса та ін.

Постановка завдання

Метою даної статті є дослідження феномену мас-медіа в епоху Нового часу та дослідження зв'язку між змінами способів комунікації та суспільно-політичним життям людства.

Основна частина

Новий час – це епоха буржуазних революцій, які зруйнували застарілі феодальні відносини, епоха формування національних держав, епоха зрушень у духовному житті людства і в світоглядних орієнтирах людини. Промислова революція в Англії та Велика французька буржуазна революція сприяли утвердженню такого ладу, де рушійною силою розвитку суспільства виступають наукові та культурні ідеї, а головним суб'єктом історичних перетворень стає інтелігенція – люди науки та культури. Вони були вихідцями з різних верств суспільства, але найчастіше з третього стану. Культурі Модерну притаманні такі основні ознаки: раціоналізм, переважний розвиток природничих наук, домінуючий розвиток техніки, економіко-технічний принцип прийняття рішень (техноморфізм).

Контакт та взаємодія культур – одна із головних умов культурного прогресу, який вивів Європу в Новий час у лідери світу. Саме з цього часу розпочинається індустріалізація виробництва, зростають міста, розвивається підприємництво, на зміну феодально-становому суспільству приходить капіталістичне. У цей час з'являються ідеї англійської політичної економії, ідеї утопічного соціалізму, направлені на пошуки більш досконалих форм організації економічних, політичних, правових, моральних принципів суспільного життя. Європейська культура набуває рис діловитості, практицизму, утилітаризму, які притаманні буржуазному підприємництву. «Мислення людини нового часу стає функціонально орієнтованим і предметним» [4, с. 20].

Епоха Модерну характеризується зміною форм правління: на зміну станово-представницькій монархії XIV-XV ст. приходить абсолютизм, який досягає своєї найбільшої могутності в XVII ст. Абсолютна монархія характеризується тим, що монарх зосереджує в своїх руках усю повноту законодавчої та виконавчої влади, здійснюючи принцип: «Що хоче володар, то отримує силу закону». У результаті Рефо-

рмації встановлюється пріоритет світської влади над владою церкви. У Німеччині протестантські та католицькі князі заключили Аугсбургський релігійний мир (1555 р.), відповідно до якого княжий суверенітет оголошувався непохитним і поширювався також на сферу релігії: князь визначав релігію своїх підданих. Був проголошений принцип: «Чия країна, того й віра».

Здійснювати абсолютну владу монарху допомагають мас-медіа тієї епохи. Ще у XII-XVI ст. з східних країн було запозичене в Європу виробництво паперу, який витіснив досить дорогий матеріал для письма – пергамент. У середині XV ст. було винайдено книгодрукування за допомогою розбірного металевго шрифту, що стало справжньою технологічною революцією, яка стимулювала розвиток економіки, поклавши початок випуску книг та газет. У різних країнах Європи виникли друкарні-виробництва, продукція яких «стала першим, у сучасному розумінні, масово виготовленим промисловим товаром» [5, с. 53].

Важливим явищем всесвітньої історії XVI-XVII ст. стає процес утворення націй. Народності, які виникли ще в стародавні та середні віки та яким були притаманні певні риси, які характеризують націю (спільність території, спільність мови, деякі прояви культурної та економічної спільноти) з розвитком економіки, утворенням єдиного національного ринку перетворюються в нації. «Суспільство, побудоване на принципах націоналізму, гостро зацікавлене в експлуатації людських ресурсів, які є в його розпорядженні, в ім'я вирішення спільних завдань торгівлі та фінансів, виробництва й маркетингу, а тому, і це не можливо не помітити, має потребу в навчанні такого плану. Контролювати та направляти людські ресурси можна лише при умові досягнення всезагальної освіченості... Проте повною мірою вплив грамотності на розвиток і організацію людських ресурсів проявився в дев'ятнадцятому столітті, що було обумовлено проникненням друкарських технологій в усі сфери життєдіяльності суспільства: промисловість, комерцію, освіту і розваги» [3, с. 260-261].

Б. Андерсон звертає увагу, що з часу появи розрахованих на масову й анонімну аудиторію медійних продуктів (газет, романів), з'явилася можливість незнайомим між собою членам цієї аудиторії «уявляти» певну спільноту, яка пізніше отримала статус нації. Особливе значення в процесі націєтворення він відводить газетам, які започаткували ритуал майже одночасного споживання й уявлення в різних частинах аудиторії, де кожен усвідомлює, що «здійснюваний ним ритуал відтворюється тисячами (або й мільйонами) інших, в існуванні яких він не сумнівається, але про ідентичність яких не має найменшого уявлення» [5, с. 54].

Задаючись питанням про те, чому китайці, зробивши в давнину такі винаходи як виготовлення паперу, друкарських технологій, пороху і компасу, не стали першими у справі винайдення механічного ткацького верстату, парового двигуна та інших механізмів, які зробили переворот у науці вісімнадцятого і дев'ятнадцятого століть, М. Маклюєн вбачає причину в тому, що в них книгодрукування базується на ідеограмах (умовних знаках, символах в ідео-

графічній писемності), а в європейців – на основі фонетичного алфавіту. Це він пояснює тим, що «ідеограма (навіть у більшій мірі, ніж ієрогліф) є складний «гештальт», який включає в себе всі почуття разом. Ідеограма не допускає виділення і спеціалізації конкретного почуття, а також розмежування виду, звуку і смислового значення, що є ключовим для фонетичного алфавіту. Тому різноманітні розподіли і спеціалізації функцій, які йдуть рука об руку з розвитком промисловості і прикладного знання, були для китайців недоступні [3, с. 78].

Випуск газет, які спочатку були одноразовими і присвячувались, як правило, якійсь важливій події, а від початку XVII ст. стали періодичними виданнями, стимулював розвиток транспортної мережі та поштової служби. З'явилася можливість розповсюджувати інформацію далеко від місць публікації. Без друку було б неможливо об'єднати великі території, забезпечувати відносний порядок на них, доводити накази монархів до підданих у всі куточки держави. Адміністративна уніфікація в абсолютистських державах сприяє витісненню національними мовами із наукової літератури латині, яка для художньої літератури стала мертвою мовою ще у XVI ст. Підвищення рівня писемності населення, зниження вартості книг та газет робить їх доступними не лише для еліти.

Ю. Габермас зазначає, що газета набуває характеру комерційної структури, підприємства, яке продукує простір для оголошень як товар, який можна продавати [6, с. 235]. Зниження вартості газет та збільшення їх тиражів часто досягається продажем частини площі під рекламу, що робить газети посередником між виробниками та споживачами товарів і послуг. Головним чинником економічного успіху газет в західних країнах стає «поєднання низької ціни, масового розповсюдження (супроводжуваного спрощенням стилю й посиленням розважальної орієнтації) та прибутку від реклами» [1, с. 87].

Технологічна революція, започаткована винаходом Гуттенберга, привела до зміни типу суспільства. Це нове суспільство можна назвати по-різному: суспільством з органічною солідарністю (Е. Дюркгейм), суспільством з речовою залежністю (К. Маркс), раціональним (М. Вебер).

Е. Дюркгейм називає новий тип суспільства, що постало в епоху Нового часу, суспільством з органічною солідарністю. Він виділяє суспільства з механічною солідарністю, які засновані на недиференційованому функціонуванні індивіда всередині гомогенної архаїчної общини, і суспільства з органічною солідарністю, які базуються на розподілі праці та обміні діяльністю. Перехід до такого суспільства вимагає, з одного боку, розвитку індивіда, диференційованість індивідуальностей, з іншого боку – засновані саме на цій диференційованості взаємоповнюваність та інтеграція індивідів. Найважливішими факторами у цій інтеграції він називає «колективну свідомість», «почуття солідарності» [7].

Маркс висуває ідею розрізнення суспільств з «особистісною» та «речовою» залежністю. Вони знаменують собою перехід від традиційних «природних родових зв'язків» до соціальних відносин, які засновані на приватній власності та товарному об-

міні». Маркс зазначає, що виробництво вже «передбачає спілкування індивідів між собою. Форма такого спілкування, у свою чергу, зумовлюється виробництвом» [8, с. 19].

На противагу ідеям Маркса Макс Вебер висуває теорію «раціоналізму», у якій відбувається зміщення акцентів від цінностей колективізму до цінностей індивідуалізму. М. Вебер розглядає суспільство, у якому утверджується приватна власність, як таке, що базується на розумному індивідуалізмі індивідів, їх відповідальності, незалежності та творчості. Основним здобутком нетрадиційного суспільства він бачить формування свободної особистості. Ця особистість «подолала чари світу» – подолала ірраціональність традиційних общинних практик і усвідомила себе самодостатньою, пов'язаною з іншими раціонально зрозумілими соціальними зв'язками. Якщо раніше для індивіда домінуючою була ментальність носія вродженого статусу, традиційні спадкові привілеї, несвобода родових характеристик, то тепер важливим стає усвідомлення суб'єкту договору, проголошення рівних громадянських прав, свобода соціального вибору. Як зазначив М. Вебер, і свобода підприємництва, і свобода думки базуються на фундаменті раціоналізму. Протестантську етику Вебер вважає тією ідеологічною системою, яка визначила аксіологічну шкалу нового типу свідомості [9, с. 3-28].

Розвиток капіталізму вимагає нової ролі держави: вона має, у першу чергу захищати інтереси національного виробника. Це спонукає до розвитку націоналізму, до утвердження єдиної національної мови у державі. М. Маклюєн, досліджуючи роль друкованого слова в історії революцій Англії та Франції, зазначає, що за спробами утвердити національну мову у Франції маскувалося прагнення до гомогенізації. Саме друковане слово дало можливість подолати феодалізм і усне співтовариство у Франції та зробило французів схожими від півночі до півдня. М. Маклюєн зазначає, що новий засіб переміщення інформації змінює і владну структуру, якою би вона не була. «Книгодрукарський принцип одноманітності, безперервності і лінійності переборів складності древнього феодального і усного суспільства. Революція була здійснена новими літераторами і юристами» [2, с. 17-18].

Друковане слово дало можливість візуалізувати національні мови. До Великої французької буржуазної революції у Франції не було однієї мови, а існувало багато діалектів: бретонці на заході, провансальці, баски і корсиканці на півдні, фламандці на півночі, ельзаські німці на північному сході. А. Токвіль звертає увагу, що саме якобінці змусили кожного громадянина знати і використовувати французьку мову [10, с. 184]. Не зважаючи на те, що перші якобінці не поспішали реалізувати власні просвітницькі теорії на практиці, вони з готовністю признавали значимість мови як основи національної самосвідомості, тому намагалися змусити всіх жителів Франції користуватися французькою мовою.

Фактором, який сприяв уніфікації суспільства Франції, стала у першу чергу єдність законодавства. Кодекс законів, прийнятий за часів правління Наполеона, сприяв уніфікації держави. До початку Вели-

кої французької революції 1789-1794 років законодавство було різним: у провінціях півночі користувалися германським звичаєвим правом, на півдні – римським правом. Прийнятий Наполеоном кодекс відмінив попереднє цивільне законодавство, гарантував громадянські права і свободи, у тому числі – рівність усіх перед законом. Ідея спільного та одноманітного законодавства, повсюди та для всіх одного, проникає в уми не тільки правителів, але й підлеглих. Тепер вже не тільки провінції все більше стають схожими одна на одну, але й, наперекір відмінностям в умовах життя, «посилається схожість людей, які відносяться в кожній провінції до різних класів, але належать до народної маси» [10, с. 123].

На відміну від Франції, у Англії домінувала усна традиція звичаєвого права, яка підтримувалася інститутом парламенту, тому одноманітність і неперервність нової візуальної друкарської культури ніяк не могла утвердитися. М. Маклюєн у цьому бачить причину того, що в історії Англії так і не відбулося революції, подібної до революції Франції. Проблемою Англії стає також громіздка для центру структура «центр – периферія», від якої починають відгалужуватися фрагменти, які встановлюють свої власні системи. Так, коли тринадцять колоній Великобританії в Америці почали розвивати своє власне соціальне та економічне життя, вони відчували потребу стати самостійним центром. «Тривалість морської подорожі виявилася зовсім неадекватною для збереження настільки великої імперії на основі примітивного принципу «центр – периферія». Сухопутним державам легше зберігати уніфікований зразок «центр – периферія», ніж морським. Саме відносно довга тривалість подорожі морем змушує морські держави розвивати чисельні центри за допомогою свого роду брунькування. Таким чином, морські держави тяжіють до створення центрів без периферій, а сухопутні імперії віддають перевагу структурі «центр – периферія» [2, с. 103].

Державою, яка уособлює класичний приклад зразку структури «центр – периферія», можна назвати Росію, де така система була впроваджена за часів Петра I. Характеризуючи вплив мас-медіа в Росії, Д. Калюжний та Є. Єрмілов зазначають, що перші друковані видання були створені заради конкретних політичних завдань. Тільки в петровську епоху виникає потреба в масовій офіційній інформації. Петро I за допомогою видання газети «Ведомости о военных и иных делах, достойных знания и памяти, случившихся в Московском государстве и в иных окрестных странах», яка була започаткована в 1702 році тиражем 2500 екземплярів, а вже на наступний рік досягає 4000 екземплярів, повідомляв про успіхи реформ та про військові перемоги певні кола в Росії та при багатьох європейських королівських домах. Поряд з політичними та військовими новинами у «Відомостях» друкувалися повідомлення про нові заводи, відкриття родовищ руди, нафти і т. п. Випуск «Відомостей» став справою державної значимості. 1728 р. їх випуск переходить у видання Імператорської Академії наук і газета отримує назву «Санкт-Петербурзькі відомості». Під такою назвою вона виходила аж до 1917 р. З 1800 р. вона першою у Росії переходить на щоденний випуск [11, с. 149].

На відміну від країн Західної Європи а Росії довгий час зберігалася монополія на друковане слово. І тільки в період правління Єлизавети Петрівни з'являється приватний щомісячний журнал «Трудолюбива бджола», видавцем якого був відомий поет, драматург та суспільний діяч О. П. Сумароков. У розвитку російської друкованої культури активну участь приймала Катерина II. Вона сприяла виданню журналу «Всяка всячина» (1769-1770), у якому сама була основним автором. За її порадою Академія наук стала видавати журнал «Собеседник любителей российской словесности», метою якого була боротьба проти опозиційних настроїв у суспільстві. Основним опонентом імператриці був М. І. Новиков – видатний російський просвітник, видавець, редактор, публіцист. Взавши в аренду типографію Московського університету, він збільшив тираж університетської газети «Московські відомості» до 4000 екземплярів, а згодом створив Видавничий Дім, що обслуговував 16 міст та випустив з 1779 по 1792 роки біля 900 назв книг та цілий ряд журналів, серед яких «Трутень», «Живописець», «Кишень» [12, с. 53].

Просвітництво стає важливим етапом розвитку країн, які поривають з феодалізмом та стають на шлях науково-технічного та соціального прогресу. Але Просвітництво – не тільки історична епоха в розвитку європейської культури, але потужна ідейна течія, основана на визнанні розуму та науки вирішальною силою історичного прогресу. Просвітителі Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтескє, К. А. Гельвецій, Д. Дідро (Франція), Дж. Локк (Великобританія), Г. Е. Лессінг, І. В. Гете, Ф. Шиллер, І. Кант (Німеччина), Б. Франклін, Т. Джефферсон (США), М. В. Ломоносов, М. І. Новиков, О. М. Радищев (Росія) виступали за рівність усіх перед законом, право кожного на звернення до вищих органів управління, позбавлення церкви світської влади, недоторканості власності, гуманізації кримінального права, підтримки науки та техніки, свободи друку, аграрної реформи та справедливого оподаткування. Наріжним каменем всіх просвітницьких теорій була віра у всемогутність розуму.

Нагромадження знань у галузях науки і техніки дало можливість узагальнити їх у знаменитій «Енциклопедії наук, мистецтв і ремесел». Технічний прогрес стимулював появу у другій половині XVIII ст. спеціалізованих наукових і навчальних закладів. У цей час було створено у Парижі Гірниче училище (1747 р.) та Королівське товариство агрокультури (1761 р.), Гірничу академію у Фрейберзі (1765 р.), Гірниче училище у Петербурзі (1773 р.).

Висновки

Новий час – це епоха, яку прийнято на Заході називати «модерним» або «індустріальним» суспільством. Ця епоха дала модель мас-медіа, що передбачала розумного спостерігача, здатного будувати свої відносини з світом. ЗМІ стають, по-

перше, засобом передачі інформації, по-друге, покращення розуміння і взаєморозуміння.

Нові мас-медіа, виникнення яких обумовлене технічною революцією, дають можливість прискорювати процес модернізації ефективністю впливу на суспільну свідомість. У зв'язку з розкладом феодальних відносин і розвитком капіталістичних відносин у європейських країнах формується новий світогляд, з'являється новий тип людини, з іншими духовними потребами та ідеалами – з'являється вільний, автономний індивід. Тільки в умовах масового поширення друкованого слова стає можливим приватне підприємництво, демократизація суспільства на основі виборчого права. Саме друкованим, а не усним чи писемним словом формується ізольована людська індивідуальність.

Для людини індустріального суспільства стає характерною орієнтація на досягнення соціального успіху. У економіці замість натурального господарства домінують гроші та ринок з його режимом вільної конкуренції. У політиці з'являється демократичні інститути (загальні вибори, багатопартійність, громадянське суспільство і т. д.); універсалізм законів; розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову; рівність усіх перед ним.

Список літератури

1. Кулик В. Дискурс українських медій : ідентичності, ідеології, владні стосунки. – К. : Критика, 2010. – 656 с.
2. Маклюэн М. Понимание медиа / Маклюэн Маршалл. – М. – Жуковский : Канон-Пресс-Ц, 2003. – 464 с.
3. Маклюэн М. Галактика Гуттенберга : Становление человека печатающего / Перевод И. О. Тюриной. – М. : Академический Проект : Фонд «Мир», 2005. – 496 с.
4. Делокаров К. Х. Эволюция базовых смыслов современной цивилизации в контексте постнеклассической науки // Синергетическая парадигма. Социальная синергетика. – М. : Прогресс-Традиция, 2009. – С. 16-36.
5. Андерсон Б. Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон . – К. : Критика, 2001. – 272 с.
6. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості : дослідження категорії громадянське суспільство / Юрген Габермас; Пер. з нім. А. Онишко. – Львів : Літопис, 2000. – 319 с.
7. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм ; Пер. с фр. – М. : Наука, 1990. – 575 с.
8. Маркс К. и Энгельс Ф. Немецкая идеология // Сочинения. – 2-е изд. / К. Маркс и Ф. Энгельс. – М. : Госполитиздат, 1955. – Т. 3 [1845-1847. Подгот. к печати И. И. Преис и А. А. Уйбо]. – 1978. – С. 7-544.
9. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; [пер. с нем. ; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова ; предисл. П. П. Гайдено ; коммент. А. Ф. Филиппова]. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
10. Токвиль А. Старый порядок и революция / А. Токвиль. Переводчик: Ефимова Л. – С-П. : Алетей, 2008. – 248 с.
11. Калужный Д., Ермилова Е. Дело и слово. Будущее России с точки зрения эволюции / Д. В. Калужный, Е. Э. Ермилова. – М. : Эксмо, 2003. – 445 с.
12. Кириллова Н. Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну / Н. Б. Кириллова. – М. : Академический проект, 2006. – 448 с.

Л. А. Ороховская

МАСС-МЕДИА В КУЛЬТУРЕ НОВОГО ВРЕМЕНИ

В статье исследуется феномен масс-медиа в культуре Нового времени и анализируются связи между изменениями способов коммуникации и общественно-политической жизнью человечества.

L. Orochovska

MASS MEDIA IN THE CULTURE OF NEW TIME EPOCH

In the article the author examines the phenomenon of mass media in the culture of New time epoch and analyzes the connection between the changes of ways of communication and social-political life of mankind.